

Rovdyr, gift, skudd og statistikk.

En undersøkelse av lokale arkiver som kilde til problematisering av norsk skuddpremie- og rovdyrstatistikk

Predators, poison, shots and statistics.

An analysis of local archives as a source of problematising Norwegian bounties and predator statistics.

Åse Marie Søisdal

master i samfunnskommunikasjon, Vitenskapelig assistent på prosjektet Deadly dreams, UiA

sindri83.sms@gmail.com

Anne Mette Seines

Doktorgradsstipendiat i historie, Institutt for religion, filosofi og historie, UiA

anne.m.seines@uia.no

May-Brith Ohman Nielsen

professor i historie, Institutt for religion, filosofi og historie, UiA

may-brith.o.nielsen@uia.no

Sammendrag

Artikkelen diskuterer norsk historisk rovdyrfellingsstatistikk med utgangspunkt i en rekke nasjonale og lokale arkiver fra det sydlige Norge. Den nasjonale statistikken har bygget på utbetalte og innrapporterte skuddpremier for ulike arter. Skuddpremiene var ledd i de nasjonale utryddingskampanjene for rovdyr mellom 1845 og 1976. Arkivstudiene våre viser at ikke alle dyr som ble drept for dusør, havnet i denne nasjonale samlestatistikken, at det var en betydelig andel giftdrepte dyr i dette premiematerialet, og at begrepet «skuddpremier» derfor er misvisende. Artikkelen diskuterer ulike sider ved de historiske skuddpremiepraksisene, skuddpremieregistreringer og skuddpremiestatistikken. Den avdekker også at store deler av det historiske kildematerialet som var underlag for statistikken, ser ut til å ha forsvunnet fra lokale arkiver i forbindelse med utarbeidelsen av statistikken, og at det ikke kan gjenfinnes i Arkivverket. Dette er problematisk for forskning på norsk natur- og miljøhistorie så vel som for forskning på lokalhistorie, kulturhistorie og gifthistorie. Oppsummert kan vi konstatere at norsk fauna var langt rikere, utryddingskampanjene var mer omfattende og metodene mer problematiske enn kunnskapsstatus basert på eksisterende nasjonal statistikk vitner om.

Nøkkelord

jakt, rovdyr, gift, skuddpremier, utryddelseskampanjer

Abstract

This article discusses the Norwegian historical statistics concerning the eradication of predators, based on examinations of numerous local archives in the southern region of Norway. The existing national statistics are based on bounties reported paid for different species. The bounty system was part of the national eradication campaigns for predators between 1845 and 1976. Examinations of local archives demonstrate that not all animals killed for bounties ended up in the national statistics, that a significant proportion of these animals were killed with poison baits, and that the main term “shooting prices” on these practices thus is misleading. The article discusses different aspects of

the historical bounty practices, the bounty registers, and the bounty statistics. It also uncovers the fact that the historical source material, which provided the basis for the official statistics, appears to have disappeared from local archives in connection with the gathering of the national numbers, and that this material is nowhere to be found in the national archive system. This disappearance, of an extensive and highly valuable set of historical sources is problematic for research on Norwegian nature and environmental history as well as for local history, cultural history, and the history of poison. A general conclusion is that Norwegian fauna was significantly richer, that the national eradication campaigns and the efforts invested in local extirpation of species were more extensive, and that the methods were more problematic than expressed by the status of knowledge based on existing statistics.

Keywords

hunting, predators, poison, bounties, extinction campaigns

Innledning

Mellom 1845 og 1976 ble det drevet omfattende, offentlig ledede kampanjer for å utrydde rovdyr i Norge.¹ Et viktig middel i utryddingskampanjene var utryddelsespremier. Premiebeløpet for hver rovdyrart varierte over tid. Dyreslag det var utryddingsjakt på, var bjørn, ulv, jerv, gaupe, oter, rev, mår, mink, ørner, ugler, falker, hauker, lom, og kråkefugler.

Mange var engasjert i denne jakten. Utbetalingene ble registrert som «skuddpremier» i lensmenneskenes protokoller og i regnskapene til kommuner, fylker og organisasjoner som bevilget pengene. Dette materialet ble samlet inn av SSB for utarbeidelse av en landsomfattende historisk jaktstatistikk over antall rovdyr av ulike slag som det var utbetalt skuddpremier for på lands- og fylkesplan. SSBs statistikk utgitt i 1978² går for å være det beste materialet til å belyse den systematiske kampen mot rovdyrene i Norge. Statistikken viser også hvordan flere arter ble drevet mot utryddelse og etter hvert måtte vernes for å overleve. I denne artikkelen diskuterer vi sider ved dette statistiske materialet basert på undersøkelse av en mengde hovedsakelig lokale arkiver. Basert på de manglende og avvikende praksisene vi avdekker, stiller vi spørsmål om hvor komplett SSB-materialet over drepte rovdyr faktisk er, og omfanget av giftdrepte dyr i skuddpremiestatistikken. Dertil belyser vi andre problemfelt knyttet til kildene fra utryddingskampanjene.

Etablert kunnskap, ny kunnskap og nye forskningsspørsmål

Tidligere historisk forskning på utrydding av rovdyr i Norge er sparsom. Den er i hovedsak orientert om to områder: Noen har særlig tolket SSBs publiserte statistikk over felte rovdyr basert på byråets innsamlede oversikter over skuddpremier for årene 1846 til 1976. Statistikken brukes her som en særlig verdifull kilde til rovdyrstryddelsen i Norge.³ Andre har diskutert hvordan natursyn, landbruksøkonomi og sportsjegeridealer påvirket lovgrunnlaget for rovdyrstryddelsen og skuddpremieordningene. Skuddpremiene skulle både premiere dreping av rovdyr og oppøve «krigerånd i fredstid». Gode soldatferdigheter i norsk terreng skulle trenes gjennom langvarig sporingsjakt på ski og skudd mot levende mål. Skudd-

1. Åse Marie Søisdal er vitenskapelig assistent på prosjektet *Deadly Dreams – The cultural history of poison 1850–2020* (*Deadly Dreams*). I utarbeidelsen av denne artikkelen har hun hatt hovedansvaret for uthenting av skuddpremiematerialet i arkivene og bearbeidelse av dette materialet. Anne Mette Seines er ph.d.-student på UiA tilknyttet *Deadly Dreams*. Til denne artikkelen har hun hatt hovedarbeidet med å oppspore relevant arkivmateriale og sammenholdt skuddpremiematerialet med sitt eget forskningsmateriale på giftsalg. Hun har utformet bibliografien og kvalitetssikret referansesystemet i artikkelen. May-Brith Ohman Nielsen er leder av *Deadly Dreams*. Til artikkelen har hun utformet prosjektet, forsknings- og artikkeldesign samt argumentasjon. Alle tre forfattere har deltatt i endelig artikkelutforming og er sammen ansvarlige for helheten. Ohman Nielsen er korresponderende forfatter.

2. SSB 1978

3. Søbye 2001; Søbye et al., 2000.

premier ga belønning og prestisje og skulle tjene en ekspanderende husdyrnæring ved å fjerne stedegne rovdyr.⁴ Samtidig er det kjent at det foregikk svindel og feilaktige utbetalinger i «til dels stor utstrekning» fordi premiebeløpet var større på arter som lett kunne forveksles, særlig som unge dyr, og lensmennene manglet tilstrekkelig artskunnskap til å avsløre svindelforsøk. Vi kan anta at dette problemet var størst i perioder på 1800-tallet.⁵

En større undersøkelse utført av May-Brith Ohman Nielsen og Anne Mette Seines, publisert i 2019, basert på en rekke arkiv fra lokale og nasjonale aktører⁶ viser imidlertid at begrepet skuddpremie er problematisk og til dels misvisende når det gjelder utryddingskampanjer mot ville dyr i Norge. Deres undersøkelser viser at bruk av giftåter var langt mer utbredt enn begrepet «skuddpremier» tilsier. De eldste kildene etter rovdyrloven av 1845 bruker ofte begrepet «utryddelsespremie». Dette er mer dekkende for både intensjon og praksis.⁷

Lensmannsarkivene og den offentlige statistikken har oftest klassifisert premiene på avliving av rovdyr som «skuddpremier» og impliserer dermed jegere med gode skyteferdigheter.⁸ Andre kilder i lokale og sentrale arkiver⁹ viser imidlertid at mange av rovdyrene ikke ble skutt, men tatt av dage på annen måte. Blant annet var hi- og reirplyndring og bruk av gift utbredt. Med liten fysisk anstrengelse, dårlige skyteferdigheter eller uten å eie skytevåpen kunne folk som brukte giftåte, avlive dyr. Praksisene med bruk av gift – i hovedsak stryknin, men senere også veronal – gjorde at disse hadde store likheter med de offentlige kampanjene for utrydding av rovfugler, kråkefugler, skiftende kategorier av «skadefugler» og kampanjer mot rotter. I disse kampanjene ble det brukt stryknin, fosforglyserin, ulike typer arsenikk, giftplanter og andre gifter.¹⁰

Kampanjene mot rovdyr og skadefugler fulgte tidvis samme lovgivning og ble ofte promotert av de samme pådriverne. Blant de fremste var Norges Jeger- og Fiskerforbund. Kampanjene og de lokale praksisene disse skapte, medførte også de samme problemene. Blant disse var utilsiktede forgiftninger av andre arter og av husdyr på grunn av gjenlagte giftåter. Giftige åter ble spredt omkring av dyr og fugler. Forgiftede dyr ble spist av andre dyr som også ble forgiftet. Mye av giften som var i sirkulasjon, ble ikke gjort rede for eller håndtert forsvarlig, og slik bruk var trolig utenfor lovens grenser.¹¹ Giftjakten og utryddingskampanjene ble i likhet med annen jakt administrert under Landbruksdepartementet fra opprettelsen i 1900. Men det var Kommunal- og arbeidsdepartementet, opprettet i 1948, som av hensyn til brannfaren med forforglyserin fikk stanset de omfattende «kråkekrigene» midt på 1900-tallet. Av hensyn til helse og forgiftningsfare for mennesker fikk Sosialdepartementet regulert bruken av det narkotiske middelet veronal i rovdyrbekjempelsen på 1950-tallet.¹² Fra da av måtte giftjegere søke kommunene om dispensasjon til å bruke veronal i jakt på rovdyr. Mange kommuner ga liberalt slike dispensasjoner.¹³

4. Richardsen 2014. I mai 2023 leverte også Sander Eidså sin MA-oppgave ved UiA med tittelen «Natursyn, jaktlovgivning og jaktpraksis i Norge 1845-1899. En undersøkelse av jaktholdninger og natursyn hos næringsjegere og sportsjegere». Denne studien handler ikke om rovdyr, men er den mest omfattende studien av jakt på ettertraktet vilt.

5. SSB 1978: 11. Se mer om dette i Søbye 2001; Søbye et al. 2000.

6. For full oversikt over arkivene, se Ohman Nielsen & Seines 2019.

7. Ibid.

8. I SSB 1978 brukes også begrepet *felt*, og det indikeres at også andre metoder er brukt, men ikke hvilke. Feller og snarer var også i bruk i perioder på ulike arter.

9. Se detaljert arkivbeskrivelse i Ohman Nielsen & Seines 2019.

10. Ohman Nielsen & Seines 2019

11. Ibid.

12. Se utdypping av dette i Ohman Nielsen & Seines 2019.

13. Se nedenfor.

Rovdyrene det ble utbetalt utryddingspremie for, ble innført i lensmennenes skuddpremieregnskap. Herfra ble tallene sendt videre til fylkeskassereren eller SSB, som utarbeidet en nasjonal statistikk over fellingspremier. Statistikken og dens betegnelse «fellingspremie» kamuflerer dermed vesentlige deler av praksisen og skiller kampanjen mot rovdyrene fra giftkampanjer mot andre dyr. En annen terminologi kunne ha synliggjort flere perspektiver og sammenfallende praksiser, som giftbruk og hi- og reirplyndring i norsk fauna.

Jaktstatistikk 1846-1977, publisert av SSB i 1978,¹⁴ har vært brukt til å belyse bestandsutvikling i norske rovdyrbestander.¹⁵ Vi argumenterer ikke mot at dette gir mening og er rimelig, eller mot at svingninger i skuddpremieutbetalinger kan bidra til å belyse rovdyrbestandenes nedgang frem til helt eller delvis vern rundt 1970.

Det vi imidlertid ønsker å gjøre med vår nåværende undersøkelse, er å granske skuddpremiearkiver på lokalt nivå i et større område av Norge for å avklare om disse lokale arkivene ytterligere kan belyse tematikken vi tidligere har avdekket på overordnet nivå. Problemstillingen er firedeelt:

1. Hva kan studier av lokale arkiver fortelle om presisjonsnivået i den nasjonale rovdyrfellingsstatistikken?
2. Hva kan premieutbetalingene på lokalt nivå fortelle om artene som skulle utryddes gjennom premiering?
3. Hvordan kan lensmannsarkiver, sammenholdt med apotekenes giftprotokoller, belyse forholdet mellom gift- og skytterjakt? Hvilken betydning kan dette ha?
4. Hvilke andre problematikker og praksiser kommer frem når en historisk kilde serie som dette blir studert på lokalt nivå?

For å undersøke disse problemstillingene må det historiske materialet analyseres både kvantitativt og kvalitativt. Vi har valgt det sydlige Norge som undersøkelsesområde, områdene Agder, Rogaland og Telemark. Området er stort nok til å få frem større landsdelsmønstre og tilstrekkelig geografisk variert til å få frem lokale forskjeller.

Hver av de fire delene av problemstillingen blir nedenfor behandlet i egne kapitler, men først presenteres undersøkelsens metodiske grunnlag.

Metode i undersøkelsen

Artikkelen vil presentere arkivmaterialet som er utvalgt og undersøkt i denne studien, diskutere kvantitative og kvalitative funn i materialet og kilder som kan belyse forholdet mellom felte dyr og premierte personer i skuddpremielistene, samt kilder over gift kjøpt til dyrejakt. Til sist vil vi løfte frem andre interessante problemstillinger i dette arkivmaterialet.

Søk i arkivmateriale har vært gjort på følgende måte: Våre første søk i arkivportalen.no viste at søkeord som rovdyr eller jakt var lite egnet, da de frembrakte opp mot 200 treff, hvorav de fleste viste seg irrelevante enten tematisk eller på tid. Vi søkte videre med ordene skuddpremi*, skotpremi*, fangst, omframp*, premieatt*, rovdyratt*, rovdyrpre*, rovdyrjakt, viltrygd, rovdyr+gift og felte+rovdyr.¹⁶ Undersøkelse av dette materialet avdekket at en rekke ulike begrep ble brukt om praksisen med utbetaling av kontanter mot fremvisning av dyreskrotter eller dyrepoter.

14. SSB 1978

15. Se Søybye et al., 2000; Søybye 2004; Richardsen 2014.

16. * er lagt inn for å gi flest mulig treff på ord med samme grunnform.

På basis av søket valgte vi ut arkivene til lensmenn, kommuner og fylkesmenn i nåværende Rogaland, Agder og Telemark, Viltkonsulenten i Sør-Vest-Norge samt Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk og Landbruksdepartementet for nærmere gransking. Vi vektla at arkivene inneholdt vesentlige opplysninger om lokal skuddpremiepraksis.¹⁷ Lensmanns-, kommunal- og fylkesmannsarkivene var blant de mer rikholdige. Lensmennene utbetalte skuddpremiene, og deres arkiver inneholder ofte utbetalingslister. Både kommuner og fylkeskommuner har finansiert premieordningene, og i deres arkiver fins utbetalingslister, korrespondanse og kommune- og fylkestingsvedtak som belyser konteksten rundt lokal skuddpremiepraksis. Denne konteksten blir i vår studie ytterligere supplert med opplysninger fra arkivene til Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk og Landbruksdepartementet. Arkivet til Viltkonsulenten i Sør-Vest-Norge inneholdt ikke noe av vesentlig verdi og ble valgt bort.¹⁸

Hva sier lokale arkiver om presisjonsnivået i den nasjonale rovdyrstatistikken?

Granskingen vår har avdekket at forholdet mellom drepte dyr registrert lokalt, som det oftest ble utbetalt skuddpremier for, og antall dyr som ble innrapportert til den nasjonale statistikken over felte rovdyr, utarbeidet av SSB, ikke alltid stemmer overens. Det ble registrert langt flere felte dyr lokalt enn det som er vidererapportert til SSB, og lokale registreringspraksiser var preget av lokalt skiftende regelfortolkning. Årsaker til avvik kunne være a) lokalt kaos i registrering, b) at ikke alle drepte rovdyr ble viderefremmet, eller at SSB ikke inkluderte hele underlagsmaterialet, c) at giftdrepte dyr ikke alltid ble tatt med i statistikken, d) at lensmenn anvendte skjønn; hvis jegeren ikke kunne sannsynliggjøre at han hadde felt dyret, ble dyrene ikke registrert, e) at rømte oppdrettsdyr forkludret skuddpremiestatikken som en ren statistikk over felte villdyr, eller f) at giftjakt ga mørketall.

Eksempler på a) lokalt kaos i registrering og rapportering ser vi i Rogaland på 1940-tallet. I 1949 ønsket SSB å føre statistikken «så langt fram som råd er», og ba fylkesmannen innhente opplysninger fra lensmennene om skuddpremiebeløp og antall felte rovdyr på 1940-tallet.¹⁹ For 1942 mottas følgende opplysninger fra lensmennene:

- 10 kommuner har utbetalte skuddpremier for til sammen 136 rev og 17 oter.
- 6 kommuner har ikke utbetalte premier.
- For 15 kommuner henvises det til herreds- og/eller fylkeskassereren fordi lensmennene har sendt fra seg alle opplysninger.
- For 5 kommuner mangler opplysninger av ukjent årsak.
- For 18 kommuner mangler svar.

SSBs tallmateriale fra samme tidsrom viser både høyere antall felte rovdyr og mer variert artssammensetning. Dette indikerer at SSB har klart å innhente flere opplysninger fra herreds- og fylkeskassererne. Et lensmannsdistrikt dekket ofte flere kommuner, og flere manglet kommunevis oversikt. Lensmannen i Egersund oppga at det mellom 1945 og 1948 ble utbetalt premier for fire rev, men fellingskommunen var uviss.²⁰ Lensmannen i Vikedal, en

17. Se bibliografi i Ohman Nielsen & Seines 2019.

18. For fullstendig oversikt over arkivstykkene relatert til rovdyr og skuddpremiepraksis, se Figur 1 og bibliografi.

19. SAST. Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/322/322CC/L0006. Jordloven, oppgaver felte rovdyr. 1945–1955. Brev fra SSBs 3. kontor til Fylkesmannen i Rogaland 03/01-1949

20. Ibid. Brev fra lensmannen i Egersund til fylkesmannen i Rogaland 24/02-1950

av dem som ikke svarte fylkesmannen, skrev ofte bare «rovdyr» i regnskapsboken. Kun unntaksvis er artsbestemmelse mulig ut fra skuddpremiebeløp.²¹ Lignende kaos i premiereregistreringene kan ha vært en faktor i flere områder av landet på ulike tidspunkt. I 1951 ble SSBs innsamlingsrutiner endret. Da etterspurte byrået opplysninger om skuddpremier kun fra fylkeskassereren.²² Dermed kan kommunale premier ha blitt oversett fra nå av. I SSBs jaktstatistikk oppgis det derimot at «(o)ppgavene til statistikken over rov- og skadedyr som det er betalt fellingspremie for er gitt av dem som har stått for utbetalingene i den enkelte kommune»,²³ men eksemplene fra Rogaland viser at dette ikke alltid var tilfellet.

Eksempel på andre feilkilder i SSBs statistikk fins også i Direktoratet for vilt og ferskvannsfisks arkiv. I en tabell over felte rever i årene 1933–1951 med SSB-stempel er følgende kommentar påført Aust-Agder-tallene fra 1941–1949: «Premiering gjeldende for hele fylket, men det har ikke vært mulig å få oppgaver over antall dyr for alle herreder. Byrået (sic) derfor beregnet tall for hele fylket under ett og satt de nye tall oppe med blyant.»²⁴ De blyantskrevne tallene det refereres til, er tallene vi finner igjen i SSBs statistikk, men det er ikke opplyst at tallene er estimerte.²⁵

Eksempler på at b) drepte rovdyr i hele fylker har falt ut av nasjonal statistikk selv om det finnes omfattende registreringer på fylkes- og kommunenivå, ser vi for Vest-Agder i årene mellom 1933 og 1939. I SSBs statistikk står disse årene oppført med null skuddpremier for samtlige arter fra Vest-Agder.²⁶ Vår gjennomgang av lokale arkiver viser imidlertid at for årene fra 1933 til 1939 ble det utbetalt premier for mer enn 1861 rever, 18 spurvehauker, 38 seler, 44 ørner, 363 hønehauker, 69 rypefalker og 166 hubroer i fylket. Dertil ble det registrert 1 lom og 15 otere, som det ikke lenger var premier på. Bare for regnskapsåret 1933–1934 ble det utbetalt skuddpremier på til sammen 580 dyr i Vest-Agder, noe som utgjorde nærmere to tusen kroner i fylkespremier.²⁷ Eventuelle kommunale skuddpremier vil ha kommet i tillegg.

SSBs landsdekkende oversikt over arter det er utbetalt skuddpremie for, sammenfaller ikke alltid med artene i fylkesoversiktene. I SSB-statistikken registreres første premieutbetaling for grevling i 1961,²⁸ men vi har funnet at det allerede i 1869 var skuddpremie på grevling i Søgne.²⁹ Utbetalingsbilag for grevling finner vi også fra regnskapsåret 1913–1914, hvor det ble utbetalt premier for 16 grevlinger i Sør-Audnedal.³⁰ Snøugle forekommer ikke i SSBs nasjonale statistikker, men vi har funnet flere eksempler på utbetalt skuddpremie i både Sauherad og Fyresdal.³¹ SSB-statistikken viser heller ingen premier for fjellvåk på 1950-tallet,

21. SAST. Vikedal lensmannskontor. A-100179/Ra/L0006. Kassabok. 1945-1948; SAST. Vikedal lensmannskontor. A-100179/Ra/L0007. Kassabok for lensmannen i Vikedal. 1948–1950

22. SAST. Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/332/332CB/L001. Skuddpremie, skyldmark, sletting heftelse, småbruks-bustadbank, snøskredfare, Solastranden, sorenskrivere: jurisdiksjon/tilsetninger. 1858–1972. Brev fra SSB til Fylkesmannen i Rogaland 06/02-1951

23. SSB 1978: 10

24. RA. Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk. S-2263/F/Fa/Faa/L0011. Rovdyrfangst, skuddpremier m.v. 1868–1950. Tabell med navn: Antall rev felt i årene 1933–1951 (Stemplet: SSB)

25. SSB 1978: 159

26. Ibid.: 161

27. SAK. Fylkesmannen i Vest-Agder. 1271-0004/F/Fc/L0048/0002. Regnskap (premieattester for felte rovdyr). 1933–1934; SAK. Fylkesmannen i Vest-Agder. 1271-0004/F/Fc/L0050. Premieattester for felte rovdyr + utryddelse av kråker. 1934–1936; SAK. Fylkesmannen i Vest-Agder. 1271-0004/F/Fc/L0060/0002. Regnskap (premieattester for felte rovdyr). 1938–1939; SAK. Fylkesmannen i Vest-Agder. SAK/1271-0004/F/Fc/L0055/0001. Regnskap (premieattester for felte rovdyr). 1936–1937

28. SSB 1978: 133–13

29. SAK. Stiftsamtmannen i Kristiansand. 1271-0005/H/Hd/Hda/L1843. Innberetning om felte rovdyr. 1863–1914. Udskrift af Søgne prestegjelds formandskabsdistrikts forhandlingsprotokol, 21/06-1869

30. IKAV. Sør-Audnedal kommune, Kommunekassen. 1029SØ340/Ra/L0034. Rovdyrpremier. 1912–1914

31. SAKO. Fyresdal lensmannskontor. A-554/Y/Yb/L0002. Diverse dokumenter. 1908–1975; SAKO. Sauherad lensmannskontor. A-571/Y/Ya/L0001. Utbetalte rovdyrpremier. 1950–1963

men utbetalinger for fjellvåk ble gjort av lensmennene i Froland (1952), Holt (1950) og Fyresdal (1952).³² I årene 1955–1960 utbetalte lensmannen i Holt skuddpremie for 26 minker,³³ mens den første minken registrert hos SSB er i 1961. En lignende situasjon sees i Rogaland.³⁴

Avlivingsmetoden c) kunne avgjøre om et drept dyr havnet i statistikken, men gjorde det ikke alltid, og det endret seg over tid. Dyr som ble fanget i feller og sakser, ble ofte regnet inn. I lange perioder ble også giftdrepte dyr regnet inn, men fra 1946 nektet Rogaland fylke å betale premie for slike; dermed havnet disse noen år utenfor statistikken. Dette kommer frem av et fylkestingsvedtak som fastslår at:

Premie for rev utbetales kun for rødrev som skytes. Kun i ganske særlige tilfeller blir der å utbetale premie for annen rev som til vanlig holdes i fangenskap, og da må det skje etter særskilt søknad i hvert tilfelle og slik at man kan ha fullgod trygghet for at reven virkelig var på frifot da den ble felt.³⁵

Følgelig kan en si at premieutbetalingene d) hadde jegeren og regelverket i fokus, ikke dyret. Skuddpremielistene er dermed egentlig oversikter over rettmessige og fortjente jegere. Mannen som møtte frem på lensmannskontoret med kadaveret, måtte bevise at det var han som hadde drept dyret. Dette ser vi et eksempel på i 1947, hvor fylkesutvalget i Rogaland avviser krav om premieutbetaling for et revekadaver med begrunnelsen at det må «(...) godtgjøres eller overveiende sannsynliggjøres at vedkommende har felt reven for at premien kan utbetales».³⁶ Lensmenn praktiserte skjønn når det gjaldt premiekreverens troverdighet og ulike krav på dokumentasjon av felte dyr og artsbestemmelse. Dette skal ha resultert i svindel, noe vi ser særlig diskutert i Søbyes studier av evalueringene Daa og Rasch gjorde etter at rovdyrloven ble vedtatt i 1845. Dette antyder overregistrering i det eldste statistiske materialet.³⁷

Oppdrett av pelsdyr e) ble en voksende næring i Norge fra omkring 1930.³⁸ Blant de viktigste pelsdyrene var sølvrev, blårev og mink. En del vill rev ble fanget og solgt til pelsdyrgårder, ofte i et annet distrikt. Noen av disse dyrene ble det hevet skuddpremie for, men praksisen rundt dette var uklar. Det kommer frem i et brev fra høyesterettsadvokat Chr. Stray i 1928 til Landbruksdepartementet og departementets påfølgende saksbehandling. Advokaten klager på at lensmannen i Sirdal nektet å utbetale premie for revunger som var fanget i distriktet, men oppdrettet og senere avlivet i Mykland. Departementet sier fylkene og herredene selv kan sette egne betingelser for premieutbetaling, men der slike betingelser mangler, «antar (departementet) at premie for utryddelse av rovdyr ifølge jaktloven §31 blir å utbetale gjennom lensmannen i det distrikt hvor dyret er felt eller fanget uansett om et fanget rovdyr blir drept i et annet distrikt».³⁹

32. SAKO. Fyresdal lensmannskontor. A-554/Y/Yb/L0002/0004. Rovdyrpremier. 1950–1975; SAK. Froland lensmannskontor. 1241-0014/F/Fj/L0001. Skjerp, veier, rovdyr. 1916–1975; SAK. Holt og Tvedestrand lensmannskontor. 1241-0021/F/Fg/L0001. Hittegods og rovdyr nr. 93. 1932–1968

33. SSB 1978: 159; SAK. Holt og Tvedestrand lensmannskontor. 1241-0021/F/Fg/L0001. Hittegods og rovdyr nr. 93. 1932–1968

34. SSB 1978: 165; SAST. Strand og Forsand lensmannskontor. A-100451/Fk/L0001. Rovdyrpremie. 1944–1965

35. SAST. Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/332/332CB/L001. Skuddpremie, skyldmark, sletting heftelse, småbruks-bustadbank, snøskredfare, Solastranden, sorenskrivere: jurisdiksjon/tilsettinger. 1858–1972. Fylkesmannen i Rogalands påtegnelse i sak 132/46 30/11-1946

36. SAST. Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/332/332CB/L001. Skuddpremie, skyldmark, sletting heftelse, småbruks-bustadbank, snøskredfare, Solastranden, sorenskrivere: jurisdiksjon/tilsettinger. 1858–1972. Fylkesmannen i Rogalands påtegnelse i sak 1671/47, 24/09-1947

37. Søbye 2001

38. Udø 2005: 5

39. RA. Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk. S-2263/F/Fa/Faa/L0011. Rovdyrfangst, skuddpremier m.v. 1868–1950. Brev fra høyesterettsadvokat Chr. Stray til landbruksdepartementet, 06/07-1928. Påtegnelse fra Landbruksdepartementet i sak 3951/1928, 13/-1928

Pelsdyr rømte. Jakt og innhenting av rømte dyr skjedde oftest med giftåter av veronal. Flere ville gjerne heve skuddpremie for slike dyr. Som lensmannen i Gjesdal sa: «Det er sjølvsagt at disse dyr gjer same ugagn som ville dyr, ja kanskje endå meir, då desse vågar seg heilt innåt hus o.l.», hvoretter han etterspurte retningslinjer for skuddpremier for rømt tamrev.⁴⁰ I 1947 tok fylkesutvalget opp problemstillingen og fattet samme vedtak som året før. Skuddpremie for rømt oppdrettsrev kunne utbetales etter søknad til fylkesutvalget.⁴¹ Vanligste praksis ser derfor ut til å være at rømt rev kvalifiserte til skuddpremier så sant det kunne dokumenteres at dyrene var «på frifot» da de ble drept. Dermed sier den nasjonale fellingsstatistikken ikke bare noe om avliveringer av norsk villrev, men også om rev «på frifot». Det er ikke det samme.

Når det gjelder f) underregistreringer av drepte dyr lokalt og dermed i hele premiesystemet, vet vi at giftjakt har større mørketall enn skytterjakt og feller. Dyr som døde etter å ha spist giftåte, kunne være vanskelige å finne igjen, særlig etter snøfall, i mørket og på ufremkommelige steder. Andre dyr kunne også finne dem først. Erkjenner vi at giftjakt var utbredt, må vi derfor anta at mørketallene for drepte rovdyr og for andre skadelidende dyr var tilsvarende høyere.

Skuddpremier som kilde til utrydningskampanjer. Vurderinger av det lokale arkivmaterialet

Når vi altså kan konstatere at SSBs tall over premiedrepte rovdyr ikke er komplett, er det da mulig, med basis i eksisterende lokale og regionale arkiver, å opparbeide materiale som kan bidra til et mer fullstendig bilde over dyr som ble felt for premier i Norge?

Figur 1 viser arkivene vi har gjennomgått, hvilke av dem som inneholder tidsserier over premieutbetalinger som lar seg kvantifisere, eller annet relevant materiale som kan belyse lokale praksiser omkring skuddpremier og utryddelse av rovdyr og «skadedyr».

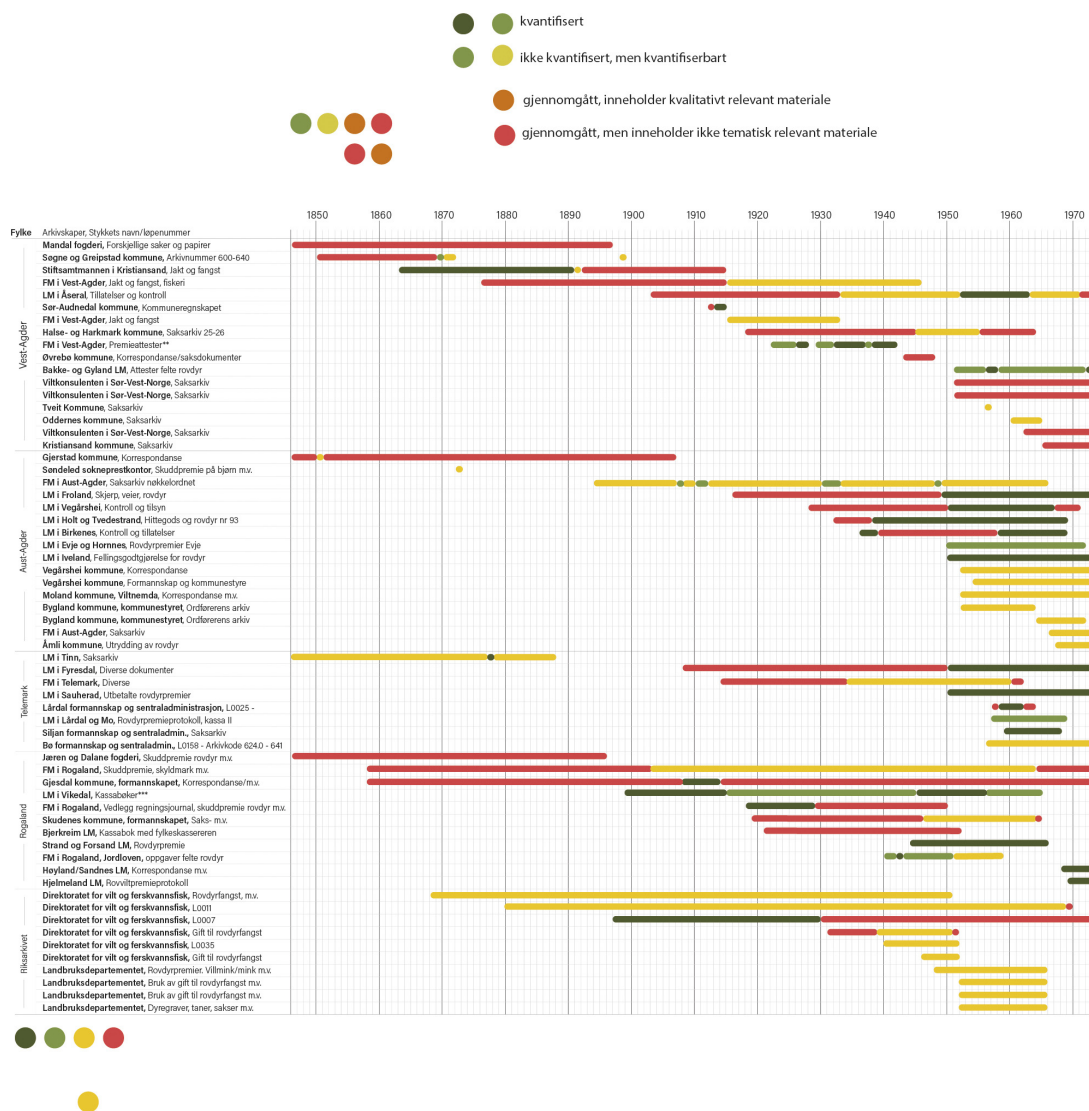
Vår konklusjon etter gjennomgangen av dette arkivmaterialet er at vi og dermed også tilsvarende studier i andre landsdeler kan *komplettere* statistikken til SSB med en rekke eksempler på dyr og fugler som ikke er kommet med i nasjonal oversikt. Men vi kan ikke produsere mer *presise* statistiske oversikter enn SSB, basert på dette materialet. Til dette er arkivmaterialet for fragmentert.

Et mønster som viser seg når man søker i Arkivportalen, er at det fins lite av det eldste materialet i lokale arkiver. Det er få sammenhengende serier, og det synes tilfeldig hva som er bevart i arkiver på fylkes- eller kommunenivå. Et spørsmål er om SSBs innsamling av skuddpremielister har trukket store mengder arkivmateriale om rovdyr og skuddpremier ut av lokale arkiver, men ikke returnert det dit. I så fall er materialet vi nå gjenfinner lokalt, det materialet som ikke ble overlevert SSB, eller som ikke lot seg kvantifisere og SSB ikke etterspurte det. Muligens er noe av materialet kopiert til SSB, mens originalene har blitt værende lokalt.

Til tross for at vi kan påvise betydelige mangler i SSBs fellingsstatistikk og gi mange eksempler på at lokale arkiver kan komplettere den eksisterende statistikken, viser arkivsituasjonen seg å være denne: Det materialet som nå kan gjenfinnes i lokale arkiver, gir ikke

40. SAST. Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/332/332CB/L001. Skuddpremie, skyldmark, sletting heftelse, småbruks-bustadbank, snøskredfare, Solastranden, sorenskrivere: jurisdiksjon/tilsettinger. 1858–1972. Fylkesmannen i Rogalands avskrift av skriv fra lensmannen i Gjesdal fra 25/11-46 datert 08/01-1947

41. SAST. Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/332/332CB/L001. Skuddpremie, skyldmark, sletting heftelse, småbruks-bustadbank, snøskredfare, Solastranden, sorenskrivere: jurisdiksjon/tilsettinger. 1858–1972. Fylkesmannen i Rogalands påtegnelse i sak 301/48, 11/02-1948

Figur 1. Oversikt over alle relevante arkiver for undersøkelsesområdet publisert på Arkivportalen per januar 2023. Tabellen viser også hva som er gjennomgått og analysert i denne studien.

grunnlag for å mene at en omfattende innsats på å dokumentere og analysere lokale arkiver vil kunne etablere et mer komplett tallgrunnlag enn statistikken til SSB fra 1978. Hovedårsaken synes å være at materialet SSB har brukt som underlag, ikke kan gjenfinnes i Arkivverket, og derfor kan en ikke egentlig vite hvilke dyr som er talt inn, og hvilket materiale som har eksistert, i forhold til det som kan gjenfinnes nå.⁴²

Derimot kan vår undersøkelse påvise flere andre interessante forhold omkring rovdryru-tryddelsen enn det vi har diskutert ovenfor. Blant disse er: j) Det ble utbetalt skuddpremier lokalt, også etter at statlige premier hadde opphørt, k) skuddpremier og systematisk utrydding ble drevet på flere arter enn dem som ble utvalgt til SSBs statistiske kategorier, og mye av dette ble gjort med gift, og l) kvantifiseringer i vårt materiale kan få frem interessante lokale forskjeller i lokalbefolkningens involvering i premiebaserte utryddelseskampanjer. Vi utdyper dette punktvis nedenfor.

42. På våre forespørsler i november 2022 sier SSB at de ikke har dette underlagsmaterialet, men at deres historiske materiale er overlevert Arkivverket. Arkivverket har ikke lagt ut info som kan knyttes til dette materialet, på Arkivportalen. På henvendelser til Arkivverket i desember 2022 svarer de at ingenting tyder på at dette SSB-materialet er hos dem.

Vi har avdekket en rekke eksempler på at j) det ble utbetalt lokale fellingspremier, også etter at statlige premier som middel til artsutryddelse hadde opphørt, og at både kommuner og private utbetalte slike. Hvorvidt disse dyrene havnet i nasjonal statistikk, kan ikke avgjøres uten tilgang til SSBs underlagsmateriale.

Statlige skuddpremier på arter ble oftest fjernet der bestanden ble sett på som lav eller arten var utryddingstruet.⁴³ Men også der premiene syntes ineffektive, kunne staten anbefale å avskaffe ordningen. I 1959 anbefalte Statens viltundersøkelser å erstatte premieordningen for rev med opplysningsarbeid knyttet til avfallshåndtering. Moderne landbruk, søppel i byene og spredning av store mengder slakteavfall fra storviltjakt tilrettela forholdene for kraftig vekst i revebestanden. Dermed ble skuddpremiene en unødvendig utgiftspost.⁴⁴ Til tross for anbefalingene sees få endringer i praksis for både kommunale- og fylkesfinansierte skuddpremier på rev.

Blant k) dyr vi har funnet premiejakt på ut over dem som er tatt med i SSBs fylkesvise statistiske hovedkategorier, er sel, grevling, ravn, kråke, skjære og fjellvåk. I likhet med i SSBs materiale ser vi i vårt lokale materiale intet skille mellom ulike sel- og ørnearter. Derimot ser vi at de ulike falkeartene tårnfalk, vandrefalk og rypefalk ofte er oppgitt lokalt. For disse artene, både dem som ikke fins blant SSBs fylkesvise hovedkategorier, og de ulike falkeartene, kan vårt empiriske materiale tilføre nye opplysninger om disse dyrenes lokale tilstedeværelse før de ble tatt av dage mot dusør.

Fra andre studier vet vi også at i årene 1924 til 1951 ble et stort antall kråkefugler, spurvefugler, sjøfugler og andre arter direkte eller indirekte rammet av de store «kråkekrigene» i offentlig regi, noe som innebar utlegging av enorme mengder giftåter som inneholdt fosforglyserin.⁴⁵ Kråkefuglene ble det utdelt avlivingspremier for, men de er bare tilfeldig registrert i bevart arkivmateriale, og de øvrige dyrene som ble rammet, er knapt registrert.⁴⁶ Tall fra lokale arkiver kan bidra til å belyse omfanget. Lensmannen i Sandnes utbetalte i seksårsperioden 1968–1973, lenge etter de store kråkekrigene, premier for 2874 kråkefugler.⁴⁷ Til sammenligning ble det i Siljan i perioden 1950–1965 utbetalt premie for 603 kråkefugler.⁴⁸ Ohman Nielsen og Seines har vist at for sesongen 1948–1949 deltok 300 norske kommuner i kråkekriger, og de involverte anslo at opp mot 300 000 kråkefugler ble drept med gift. Vi må anta at det var en årvisst variasjon i felte dyr, som med all annen jakt, men slike storstilte offentlige populasjonskriger mot kråkefugler foregikk i minst 27 år.⁴⁹ Giftpraksiser på ulike arter virket tydeligvis gjensidig forsterkende, både nasjonalt og lokalt.

Denne lovlige praksisen med utlegging av giftåte mot fugler og rovdyr pågikk helt frem til en ny forskrift trådte i kraft 1. april 1971.⁵⁰ På det tidspunktet hadde 20 fylker og 281 kommuner løpende giffertilatelse mot rovdyr, kråkefugler eller rev. Disse ble nå tilbakekalt med umiddelbar virkning.⁵¹ Kun Direktoratet for jakt, viltstell og ferskvannsfiske kunne gi dispensasjon fra forbudet om bruk av gift til rovdyrbekjempelse. Innarbeidede giftpraksiser var imidlertid vanskelige å stanse, noe vi kan lese ut fra hvem

43. Richardsen 2014: 12ff.

44. AAKS. KA0912 Vegårshei kommune. PK/01/01a/L0144/0001 Jakt, fangst og fiske. 1954–1974. Brev fra fylkesmannen i Aust-Agder til ordførerne i landkommunene, 24/6-1960

45. Ohman Nielsen & Seines 2019; Ohman Nielsen 2022

46. Ibid.

47. SAST. Høyland/Sandnes lensmannskontor. A-100166/D/L0001/0004. Utbetalte premier for rovdyr og rovfugler – gjenparter. 1968–1973

48. IKAK. Siljan formannskap og sentraladministrasjon. 0811021-1/D/De/L0026/006. Jakt, fangst og fiske Utrydding av rovdyr Fiske Jeger- og fiskerforeninger. 1960–1969

49. Ohman Nielsen & Seines 2019

50. Norsk lovtidende. 1. Afdeling 1971: 510

51. SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209/4/d/De/L0072/0004. Gift-tillatelse gitt fylkesvis. 1971

som søkte dispensasjon, og deres argumenter.⁵² Men ikke alle søkte om lov. I en rapport som omhandler viltpatologiske undersøkelser foretatt i 1971, omtalt i et skriv fra Direktoratet for jakt, viltstell og ferskvannsfiske til Veterinærinstituttet, går det frem at både veronal og stryknin var påvist i dyreskrotter det året.⁵³ Selv etter forbudet ble dyr drept med gift i Norge.⁵⁴

l) Lokale arkiver forteller om mennesker i lokalsamfunn, noe den nasjonale statistikken ikke gjør. Vårt materiale viser at i noen kommuner var flere involvert i premiejakt og hevet premie for et til to dyr hver, mens i andre kommuner kunne enkelte spesialisere seg på slik jakt og viste jevnlig frem premiedyr hos lensmannen. I Sauherad hevet en person skuddpremie for 203 rever i årene 1960–1967. Her ser vi også en større andel kvinner blant premieheverne enn i de fleste andre kommunene.⁵⁵

Eksemplet fra Birkenes, fremstilt i Tabell 1, viser at enkelte personer utmerket seg som ivrige rovdyrjegere. I 1963 stod en gruppe på fire personer for nærmere 70 prosent av dyrene det ble hevet premie for.⁵⁶

Tabell 1. Oversikt over fordelingen av skuddpremiene i Birkenes 1963, mellom de fire ivrigste rovdyrtrykterne og de 18 andre som var aktive dette året.

BIRKENES 1963	Rev	Grevling	Hønehauk	Mink
4 «premiespesialister»	63	7		19
18 andre premietakere	13	5	1	20

En konklusjon på denne delen er: SSBs statistiske materiale for årene 1846–1978 dokumenterer utvilsomt store mengder av dyr som aktivt ble søkt utryddet ved hjelp av premier, og nedgangen i premieutbetalinger på flere arter som kommer frem i SSBs materiale, sier utvilsomt noe om at disse artene etter hvert var på grensen til utryddelse. Men vår undersøkelse har dokumentert at det ble drept langt flere dyr for premier i det sydlige Norge enn det som vises i tallene til SSB. Det er rimelig å anta at dette misforholdet også gjelder materiale fra andre landsdeler, og dermed at statistikken på nasjonalt nivå er tilsvarende mangelfull. Manglene gjelder både for arter og for individer. Norsk fauna var altså i denne perioden rikere og mer variert og de aktive utryddingshandlingene mer omfattende enn det SSB-tallene tilsier. Dette har betydning for å forstå norsk naturhistorie og historien til økosystemer i Norge.

Hvordan kan lokale arkiver utdype tidligere funn om gift som metode i rovdyrjakten?

I studien *Poison to the Beasts*⁵⁷ har Ohman Nielsen og Seines dokumentert omfattende bruk av gift i utryddingskampanjer mot det som til ulike tider har vært definert som uønskede

52. SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209/4/D/De/L0772/0005. Fosformos mot kråkefugler § 49. 1964–1974

53. Andre dyr, som rotter, mus, duer og spurver, har det også vært forsøkt eller gjennomført omfattende kampanjer mot. Disse kommer vi ikke inn på i denne studien, da det i Norge ikke har vært organisert premieutbetaling for disse, se Ohman Nielsen & Seines 2019. I Danmark var det utbetalt skuddpremier for rotter. Dyrbye 1998

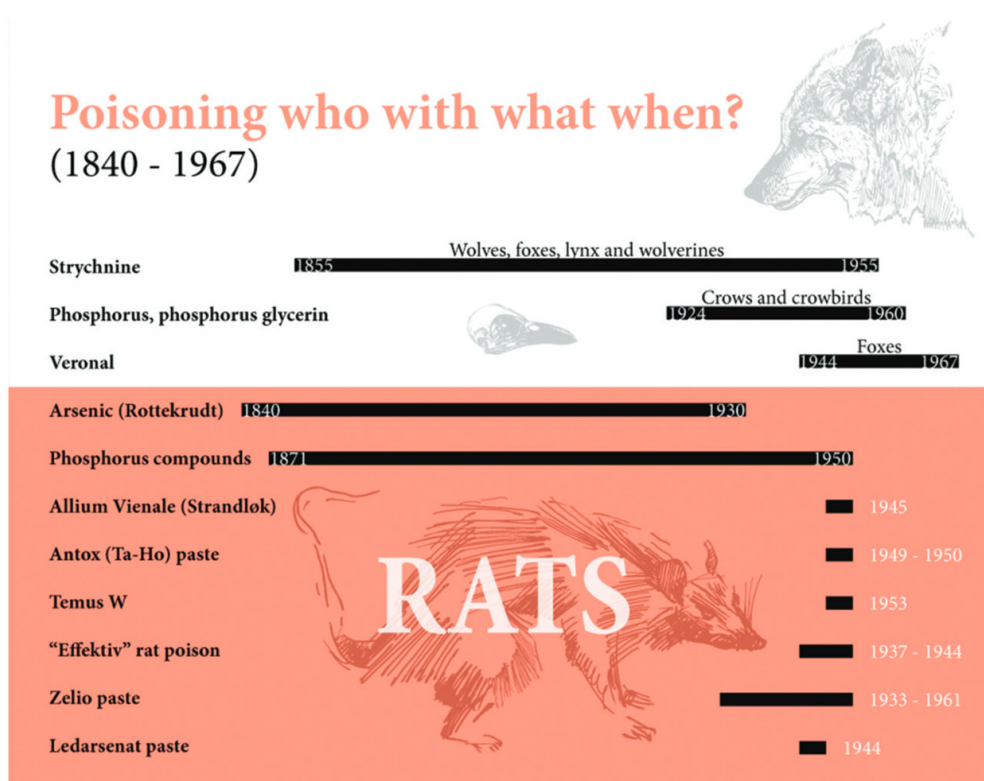
54. SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209/4/D/De/L0772/0002. Bruk av gift generelt §49. T.o.m. 1974. Brev fra L. Bergan til G. Holt, 16/10-1972

55. SAKO. Sauherad lensmannskontor. A-571/Y/Ya/L0001. Utbetalte rovdyrpremier. 1950–1963

56. SAK. Birkenes lensmannskontor. 1241-0004/G/Gc/L0004. Kontroll og tillatelser. Jakt og fangst, rovdyrpremier. 1936–1970

57. Ohman Nielsen & Seines 2019

dyr i Norge. Hovedkategoriene som ble undersøkt, var rovdyr, kråkefugler og rotter. «Skadefugl» var tidvis inkludert i rovdyrkategorien og tidvis inkludert i kråkefuglkategorien. Figur 2 viser oversikten over giftstoffer som ble brukt i offentlige kampanjer mot disse dyrene.

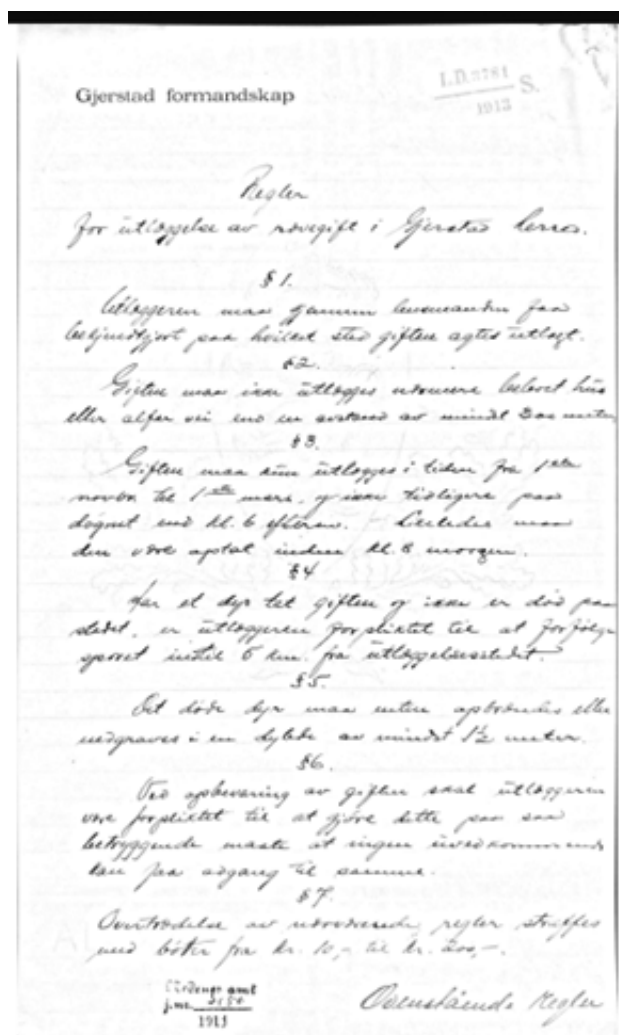

Figur 2. Ohman Nielsen og Seines' (2019) figur viser hvilke gifttyper som i Norge ble brukt mot forskjellige rovdyr og skadedyr i ulike perioder. Rovfugler og «skadefugl» var i strykninkategori fram til kråkefuglene fikk egne kampanjer med forforglyserin fra 1924. Dataene bak figuren er hentet fra analyser av giftsalg fra apotekene i Risør og Kristiansand samt nasjonale arkiver. For rotnenes del opphører ikke giftbruken selv om salgene flyttet fra apoteker til andre typer utsalgsteder og rottekampanjene ble mer profesjonaliserte.

Studien viste også at utlegging av gift for å utrydde rovdyr var vanlig og kjent mange steder. Fra 1886 sa loven at det skulle utformes kommunale regler for hvor og når det kunne utlegges giftåter, og hvordan disse skulle kunngjøres. Vanligvis skjedde kunngjøringene hver måned i lokale aviser, under gudstjenester og ved oppslag sentralt i kommunen eller nær åteplassen. Nedenfor ser vi reglementet for Gjerstad.⁵⁸

Studien fra 2019 sannsynliggjorde at et betydelig antall rovdyr som havnet i fellingsstatistikken, var forgiftet og ikke skutt. I denne nye studien søkte vi etter kilder i lokale arkiver som ytterligere kunne belyse forholdet mellom giftkjøp og registrerte premieutbetalinger. Er det sannsynlig at dyr som ble drept med gift, havnet i skuddpremielistene? Eller var giftpraksisene og skuddpremieringene to *ulike sider* av de store utryddelseskampanjene, der noen vektla premien som inntektskilde og andre brukte giftåte for å enkelt kvitte seg med det de oppfattet som en plage, og derfor gladelig betalte for giften uten å søke økonomisk kompensasjon når dyret var drept?

58. RA. Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk. S-6087/D/Da/Dab/L0035. Fotsaks til fangst av rovdyr. 1940–1951; RA. Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk. S-6087/D/Da/Dab/L0035/0001. Utleggelse av gift. Oppgaver fra herredstyre. 1940–1951

Bilde 1. Bildet viser reglene for utlegging av revegift i Gjerstad kommune slik de ble vedtatt i 1913.

Vår gjennomgang av de lokale arkivene i det sydlige Norge sannsynliggjør at giftdrepte dyr i betydelig omfang havnet i skuddpremiestatistikken. Samtidig er det ikke mulig å fastslå nøyaktig mengde. Det varierte fra sted til sted, og det varierte over tid. Vi skal derfor argumentere for dette gjennom ulike eksempler fra vårt materiale. Vi antar at lignende materiale fins i andre områder av landet også.

Lensmannen i Holt i Aust-Agder førte listene over skuddpremier og giftkjøpsattester i den samme protokollen. Dette var i perioden da det narkotiske stoffet veronal ble brukt på rev i stor skala. Protokollen indikerer at lensmannen så giftjakt og eventuelle andre metoder i sammenheng, og han kan ha gjort dette også i tidligere protokoller som nå synes tapt. Likevel er det uklart om alle veronaldrepte rever i Holt havnet i premiestatistikken.

Skuddpremier for en rev i Holt var i 1949 på 30 kroner. Av disse kom 20 fra fylket og 10 fra kommunen, se Bilde 2.⁵⁹ En dødelig dose til rev kostet i 1949 60 øre.⁶⁰

59. SAK. Holt og Tvedestrand lensmannskontor. 1241-0021/F/Fg/L0001. Hittegods og rovdyr nr. 93. 1932–1968

60. I giftprotokollen fra Ibestad brukes navnene Veronal og Sulfonal, begge Bayers barbituater, om hverandre. Pris er hentet fra Medisinaltaksten, hvor kun *sulfonalum pulveratum* er oppgitt. Norge 1949: 24

2 kvartal 1949			Fyket	Slut	Tils.
8/4-49	John Bugtson	1 grevling	8,50	1,50	10,- v
13/4-49	Salom Forland	3 rev	60,-	30,-	90,- v
19/4-49	John Bugtson	1 grevling	8,50	1,50	10,- v
22/4-49	Andrus Slagstad	1 hænneheit	4,50	1,50	6,- v
16/5-49	Lars Christensen	1 rev	20,-	10,-	30,- v
20/5-49	- - - -	2 rev	40,-	20,-	60,- v
22/5-	Thuid Skurten Vassund	1 grevling	8,50	1,50	10,- v
23/5-	Lars Christensen	1 rev	20,-	10,-	30,- v
27/5-	Torhild Lisch	1 grevling	8,50	1,50	10,- v
27/5-	Lars Christensen	1 rev	20,-	10,-	30,- v
1/6-	Peder Pedersen	2 grevling	17,-	3,-	20,- v
"	Linnar Gjenslevsen	3 rev	60,-	30,-	90,- v
"	- - - -	1 rev	20,-	10,-	30,- v
4/6	Thuid Vassund	2 rev	40,-	20,-	60,- v

Bilde 2. Protokollen til Lensmannen i Holt på en av sidene der han noterte skuddpengeutbetalinger.

Veronal.			
Dato	Namn:	Gram	Stikken i endene.
3/1-1949	Thuid Skurten jr. Vassund	10	
7/1	Ernst Hoddland	20	Angelslad gm. 55 km. 3 og 4.
"	Annfinn Ischild	30	Tovite gm. 59 km. 1 og 5
"	Gjenslev Slagstad	30	Slagstad " 24 " 4
8/1	Thuid Skurten	30	Holt Landbrukskole 33 " 10
19/1	John Skurten	20	Diversit 18 " 1
"	Thor Vassund	20	Fredrikke
"	Ann Ves	20	Ves 72 " 1
"	Hilfred Johnsen	20	handgang 8 " 7
01/1	Tengel Slagstad	20	Slagstad
"	Karsten Christensen	20	Skjeggveik Peder Pedersen
12/1	Lars Hoddland	30	Handgang

Bilde 3. Protokollen til Lensmannen i Holt på en av sidene der han noterte attester for giften veronal.

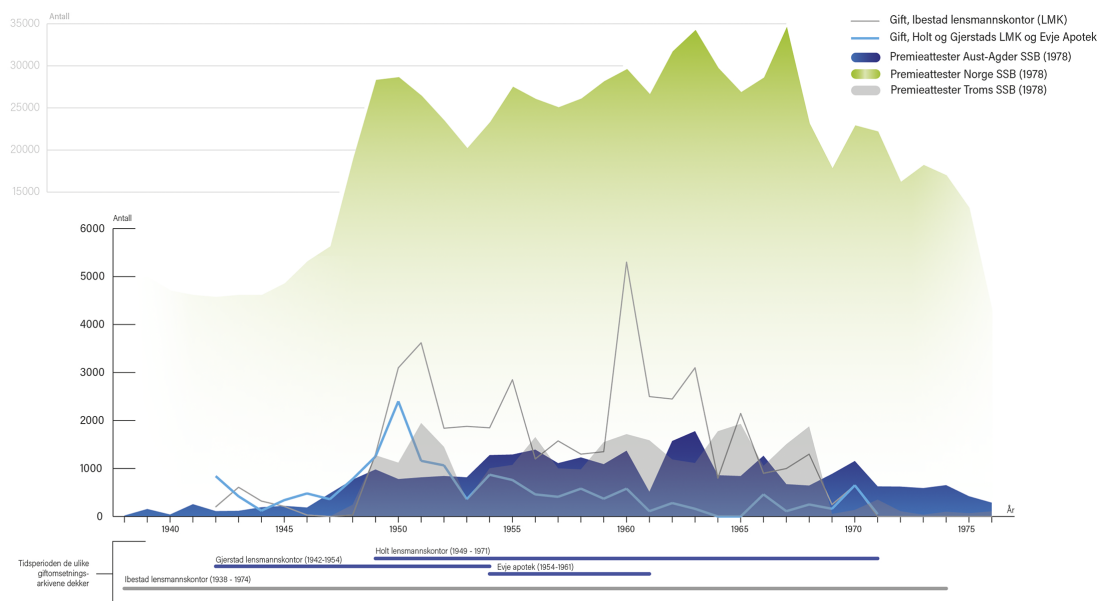
I 1950-årene kom det nasjonale restriksjoner mot bruk av veronal,⁶¹ men kommuner kunne gi dispensasjoner om de mente «reveplagen» var stor. Dispensasjoner var hyppige.⁶² I det sydlige Norge var veronal mellom 1938 og 1971 hovedgiften. Sammenholder vi veronalbruken lokalt, dokumentert gjennom giftattester og giftsalg i apoteker, med premieutbetalin-

61. Ohman Nielsen & Seines 2019

62. Se nedenfor.

gene, sammenfaller kurven over toppårene i veronalkjøp med kurven over toppårene på utbetalte skuddpremier på rev. Men her er det lokale forskjeller. La oss først se på de totale tallene som finnes for det sydlige Norge, under ett.⁶³

Ser vi på materialet som Seines har generert fra apotekenes giftprotokoller og sammenholder dette med antall utbetalte skuddpremier i Figur 3, viser omsetningen av revegift klart sammenfall med SSBs skuddpremiestatistikk for rev.⁶⁴ I oversikten fra indre og østre del av Aust-Agder i Figur 3 ser vi en tydelig indikasjon på en sammenheng mellom antall giftsalg og utstedte giftattester på den ene siden og økning i antall innkasserte premieattester for rev på den andre. Figuren bygger på de mest komplette, overlappende kildeseriene for apoteker i regionen sammenholdt med SSBs tall.

Figur 3. Figuren viser i de helfargede feltene kurven over utbetalte premieattester for rev i Norge, Aust-Agder og Troms. Disse er sammenholdt med utstedte giftattester fra lensmenn og giftsalg på apotek i Aust-Agder og Ibestad i Troms, de to linjerte kurvene. Vi ser et betydelig sammenfall både mellom nasjonale og fylkesvise kurver over premieattester og mellom de fylkesvise premieattester og lokalt utstedte giftattester og giftsalg.

Som vi ser av de horisontale linjene helt nederst i Figur 3, dekker kildematerialet fra hvert lensmannskontor eller apotek i Aust-Agder ikke hele perioden, men overlappende perioder fra to lensmenn og ett apotek. Her ser vi betydelige sammenfall. En interessant observasjon er imidlertid også unntaket, det markante avviket mellom felte rever og utstedte giftattester på revegift i Aust-Agder i årene 1941–1949. For akkurat disse avviksårene ble fellingstallene over rev hos SSB bare estimert, på grunn av manglende lokalt underlagsmateriale, se over.⁶⁵ Vi kan ikke fastslå om disse kurvene ville hatt større samsvar om de reelle fellingstallene for denne perioden hadde blitt lagt til grunn, siden vi ikke har tilgang til det tapte underlags-

63. Her tar vi forbehold for de forholdene vi har avdekket og beskrevet tidligere i artikkelen.

64. Analysemulighetene har begrenset seg til de stedene hvor vi både har giftsalgsprotokoller og lensmannsoversikt over utstedte giftattester og skuddpremiestatistikk for overlappende perioder. NF. Evje Apotek. Ark-1041/D/L0087/0006. Giftprotokoll. 1954–1961; SAK. Holt og Tvedestrand lensmannskontor. 1241-0021/F/Fg/L0001. Hittegods og rovdyr nr. 93. 1932–1968; SAK. Gjerstad lensmannskontor. 1241/0015/G/Gc/L0003. Løyver og attester for lotteri, våpen, sprengstoff, sprit og veronal nr. 104. 1935–1946; SAK. Gjerstad lensmannskontor. 1241/0015/G/Gc/L0004. Løyver og attester for sprengstoff sprit og veronal nr. 105. 1946–1954; AAKS. Gjerstad kommune, Formannskapet. KA0911-120_05/D01/L0009/0001. Generelt, eiendommer, veier, kartverk og oppmåling, jakt og fiske, garanti og lån, kirkevesen. 1838–1850; SSB 1978: 159

65. Se fotnote 26.

materialet, men det er en mulig forklaring på avviket. For å få undersøkt hypotesen om korrelasjon mellom giftsalg og skuddpremieutbetalinger ytterligere lette vi derfor etter andre muligheter i Seines' analyserte apotekmateriale fra andre områder i Norge. I Ibestad i Troms har vi funnet en sammenhengende lensmannsprotokoll, og der blir sammenfallet mellom lensmannens giftattester for særlig veronal som revegift og premieutbetalinger i Troms fylke tydelige.⁶⁶ I Ibestad- og i Troms-tallene ser vi en helt tydelig korrelasjon mellom økningen i veronalsalget og økningen i utbetalte skuddpremier på rev i fylket.

Det er viktig når en leser disse kurvene, å være klar over at én giftattest eller ett giftsalg ikke tilsvarer gift til å drepe en rev. I Figur 3 er antall gram solgt brukt som måleenhet for gift, da dette viser et klarere bilde enn antall salg eller doser. Et veronalsalg kunne variere fra 6 til 500 gram. En «sovedose» veronal var så lav som 1 gram, mens en anbefalt dødelig dose var 2–3 gram. Dette kjøps- og bruksmønsteret vil ha påvirket antall døde rever i en lengre periode. Rev som ble drept sent på året, kan ha blitt forelagt lensmannen året etter og gitt et tidsgap mellom felling og registrering.

Når vi ser på de fylkesvise statistiske oversiktene over skuddpremiert rev for det sydlige Norge slik disse kommer frem i SSBs tall, er det ikke sikkert at sammenhengene er like klare over det hele. Det er nemlig en markert forskjell mellom fylkene. For Vest-Agder finner vi i SSBs oversikt ingen markant økning i premieutbetalingene på rev i veronalperioden, men noe økning er det likevel,⁶⁷ og vi vet at det var mye veronal i omløp. Kanskje holdt lensmenn i dette fylket giftdrept rev utenfor skuddpremiestatistikken, eller kanskje talte de alle drepte rever eller noen av dem inn? I våre arkiver har vi ikke funnet generelle retningslinjer for Vest-Agder, heller ikke noe vedtak eller instruksjoner om å holde giftdrept rev utenfor.⁶⁸ I Rogaland, derimot, var dette et tema på fylkesnivå. Som vist fattet fylket vedtak i 1946 om at rev drept med gift ikke kvalifiserte til skuddpremie. Dette ble gjort eksplisitt for å stanse tidligere ulik praksis innen fylket. I Rogaland-statistikken, slik denne ble samlet inn av SSB, finner vi heller ikke den samme store økningen i drept rev i årene da veronalen var en populær revegift. Rogalandstallene *kan* kanskje indikere hvordan fellingstallene så ut når giftdrept rev ble holdt utenfor statistikken. Samtidig kom det andre ordninger i Rogaland noen år seinere.⁶⁹ I Telemark, derimot, øker SSB-tallet på skuddpremierte rever så dramatisk i samme periode at vi har ingen tro på at det ikke er veronaldrept rev i det statistiske materialet for Telemark.

I Aust-Agder var det trolig også giftdrept rev i SSBs samlede skuddpremiestatistikk. Økninger og sammenfall i Figur 3 tyder på det. I Evje kan vi faktisk sammenholde skuddpremielistene til lensmannen med giftsalgene registrert i giftboken til Evje apotek. I tillegg kan personer som ville forgifte rev i Evje lensmannsdistrikt, ha kjøpt giften sin på andre apotek. Noe som særlig synes å kunne ha vært tilfelle fra 1962 av, da kommunikasjonsforholdene endret seg.⁷⁰ I evjematerialet får vi imidlertid anledning til å sammenholde skuddpremier og giftkjøp på personnivå; da finner vi overlapp mellom apotekets giftprotokoll og skuddpremielistene. Her viser undersøkelsen at enkelte personer både skaffet seg revegift og hevet skuddpremier.⁷¹ Men sammenfallende navn forekommer

66. SSB 1978: 184–185

67. SSB 1978: 161–162

68. Det betyr ikke at slike ikke fins i andre lokale arkiver, som i referater fra fylkesting eller kommunestyre, men dette blir nå i høystakk over lange perioder når slike ikke er søkbare.

69. Se nedenfor om omframspremier.

70. I 1962 ble Setesdalsbanen lagt ned, og rutebussene fra Setesdal kjørte nå hele veien ned til Kristiansand, samtidig som transporttilbudet med andre rutebiler og privatbiler ble bedre mot Kristiansand, Arendal og Vennesla. Dette kan ha påvirket handlemønsteret, også for apotekerverer innenfor Evje lensmannsdistrikt.

71. NF. Evje Apotek. Ark-1041/D/L0087/0006. Giftprotokoll. 1954–1961; SAK. Evje og Hornnes lensmannskontor. 1241-0009/J/Jh/L0003. Rovdyrpremier – Evje. 1950–1971

ikke i utstrakt grad, ei heller er det direkte sammenheng i tid mellom kjøp av gift og heving av skuddpremier.

Det evjeeeksemplet viser, er at det er noe overlapp mellom giftkjøpere og mottakere av skuddpremier. Overlappet kan ha vært større, da personen, fra en familie eller ei grend, som fikk giftattest og kjøpte giften, ikke nødvendigvis var den som senere innkasserte skuddpremiene hos lensmannen. Giften ble også sendt med post; hele 54 av 94 veronalsalg fra Evje ble sendt i posten.⁷² Slike eksempler forsterker inntrykket av at giften i distrikter med lange avstander nok ble kjøpt og skuddpremiene hentet av dem som hadde ærend i sentrum, og at giftåte utlagt på en familiegård og premiene som fulgte med revefellingen, kunne være en del av den samlede gårdsdriften. Vi kjenner eksempler på at folk som overtok gårder på 1960-tallet, arvet gamle kråke- og revegiftflasker etter forrige eier. Arvingene fortsatte å legge ut giftåter til flasken omsider ble tom, og hevet skuddpremier for dyra de drepte. De samme personene fikk nei når de troppet opp hos lensmannen med tilfeldig trafikkdrept rev.⁷³

På denne delen er konklusjonen tredelt: Vår undersøkelse bekrefter funnene til Ohman Nielsen og Seines fra 2019 om at det er et betydelig innslag av giftdrepte dyr i skuddpremielistene og dermed også i den statistikken som er utarbeidet av SSB på grunnlag av disse listene. Basert på kildetilgangen har vi i nåværende undersøkelser særlig kunnet påvise dette for rev mellom 1938 og 1971, se Figur 3. Dertil har vi dokumentert at det også var hele fylker, som Rogaland i en periode etter 1946, og trolig også kommuner der en mengde giftdrept rev i perioder ble holdt utenom de kommunale premieordningene. Ved bruk av SSB-statistikken må det understrekes at disse tallene er regnskapstall, ikke revetall. Flere rever ble tatt av dage for utryddelsesformål enn de revene som jegerne ble premiært for. Gift som utryddelsesmetode for ville dyr er lite selektiv, i den forstand at andre dyr enn dem åtet er beregnet på, kan spise av det og bli forgiftet. Når giftutlegging var så utbredt, kan vi regne med at mange andre dyr ble rammet, deriblant mindre rovdyr og fugler. Dette underbygger ytterligere tidligere delkonklusjon om at norsk fauna var rikere og utryddingshandlingene flere enn det SSBs statistikk forteller om.

Andre problematikker og praksiser som kommer til syne i det lokale kildematerialet

I tillegg til funnene ovenfor har granskingen vår avdekket en rekke interessante problematikker og praksiser som ikke tidligere er belyst i forskningslitteraturen. Her vil vi peke på noen slike som kan si noe om kompleksiteten i materialet, og om potensialet for å belyse miljøhistoriske tema gjennom lokale arkiver.

Svindel med skuddpremier var et problem, særlig på 1800-tallet.⁷⁴ Men også på 1900-tallet ser vi personer som forsøkte å maksimere gevinsten i strid med ordningens intensjon. Enkelte røktet revehi for årlig høsting av valpekull for skuddpremier. Revetispen produserte en stadig strøm av lønnsomme unger. Problemet ble påpekt i 1964 av Vegusdal viltnevd, som fryktet at dette var utbredt praksis.⁷⁵

Hi- og reirplyndringer, som særlig unge gutter deltok i for å skaffe seg lommepenger, fremmet uønskede holdninger og praksiser, også i barneoppdragelse og i sosialisering. Slik

72. NF. Evje Apotek. Ark-1041/D/L0087/0006. Giftprotokoll. 1954–1961

73. Ohman Nielsen 2022

74. Richardsen 2021: 32–34; Søbye 2021

75. SAK. Fylkesmannen i Aust-Agder. 1271-0008/D/Dd/L0145. Jakt og fangst, generelle bestemmelser, diverse, viltnevd, rovdyr. 1895–1965. Brev fra fylkesmannen i Aust-Agder til samtlige viltnevnder i Aust-Agder, 27/8-1964

adferd var et moralsk og miljømessig problem. Særlig ille var dette fordi ikke-premieverdige arter også ble utsatt for slik plyndring, både før og etter at de økonomiske premieringene opphørte. Slikt ble tematisert i 1959 av lensmannen i Sauda, som satte søkelyset på etikken ved reirplyndring. Ved å vise til § 1 i dyrevernloven og uklart regelverk for premieutbetalinger foreslo han å ikke premiere reirplyndring.⁷⁶ Hvor utbredt premiering av reirplyndring var, hvor lenge denne praksisen foregikk, og hvor lenge den fortsatte som «guttestreker», er uklart, men den var ikke uten betydning for lokale fuglebestander.

Vi har også avdekket et system med ekstrapremier, senere kalt «omframspremier», på bjørn, jerv og rev. Ved at en rekke kommuner og organisasjoner gikk sammen om finansiering, kunne premiene settes eksepsjonelt høyt. Slik var det med ekstrapremier for jerv og bjørn fra 1907, da høye premier ble satt for å motivere personer til å drepe de siste individene i et område som dekket store deler av Rogaland samt Sirdals-, Åserals-, og Setesdalsheiene. I 1912 kunne premien per bjørn komme opp i 265 kroner og 595 kroner per jerv. Fra 1908 til 1927 ble det i dette området utbetalt skuddpremier for 7 bjørn og 21 jerv.⁷⁷ I 1954 dukket ordningen med omframspremie på rev opp organisert av Jærens Smalelag. I 1960 deltok 21 kommuner i ordningen, og premien per rev var 97 kroner. Fylkespremie kom i tillegg. Fra 1954 til 1963 ble det her utbetalt omframspremier for 6176 rever.⁷⁸ Samarbeid om ekstrapremier for jerv ser vi sist i 1970, da 10 900 kroner ble utbetalt for en jerv felt i Hjelmeland.⁷⁹ Historikere som vil granske premieutbetalinger som kilde til bestandsreduksjon på rovdyr, må derfor også undersøke om det fantes andre lukrative fellingspremier lokalt, noe som satte artens siste individer under større press.

Materiale fra Karmøy viser hvordan det etter observasjon av vill rev i 1946 ble arbeidet for å hindre at arten skulle eksistere på øya. Høye premier og iherdig innsats fra øyas innbyggere ga resultater, og i 1956 var øya igjen erklært fri for viltlevende rev.⁸⁰ Å fjerne en hel landlevende art fra en øy kan ha vært praksis i flere øysamfunn og har da preget øyenes økosystem.

Våre studier av lokale arkiver viser at det kan være noe tilfeldig hvordan og om et dyr som ble felt for premie, kom med i SSB-statistikken. Enkelte lensmenn brukte kun betegnelsen «rovdyr» om det drepte dyret i sitt regnskap. Slik var det i Vikedal, hvor detaljstudier kan sannsynliggjøre hvilken art eller arter det kan ha vært snakk om i hver enkelt utbetaling, basert på de ulike beløpene. Det er tvilsomt at et så tidkrevende arbeid har vært utført før innsending til SSB. Hvordan disse dyrene har vært plassert i SSBs kategorier over for eksempel ulv, jerv, rev, ørn, hønsehauk eller oter, eller om dyrene i det hele tatt er regnet med, er derfor uklart. I så fall kan det også på dette grunnlaget ha vært drept en del flere dyr totalt enn statistikken viser.

Sammen med undersøkelsen presentert i *Poison to the Beasts*⁸¹ har vår gransking av en stor mengde arkiver fra en hel landsdel vist at giftpraksiser var til stede i høy grad, over lang tid og på ulike måter i de omfattende kampanjene for å utrydde norske rovdyr. Selv om mye

76. SAST. Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/332/332CB/L001. Skuddpremie, skyldmark, sletting heftelse, småbruks-bustadbank, snøskredfare, Solastranden, sorenskrivere: jurisdiksjon/tilsettinger. 1858–1972. Brev fra lensmannen i Sauda til fylkesmannen i Rogaland, 02/07-1959

77. IKAR. Gjesdal kommune, Formannskapet. IKAR/K-101383/D/Da/L0002. Rovdyrpremier. 1848–1953

78. AAKS. Bygland kommune, Kommunestyret. KA0938-121/D1/L0013. Heradsskogmeister, rovdyrpremier, vilt-nemnd, heradsagronom, husbank. T.o.m – 1963; AAKS. Gjerstad kommune, Formannskapet. KA0911-120-05/D01/L0009/0001. Generelt, eiendommer, veier, kartverk og oppmåling, jakt og fiske, garanti og lån, kirkevesen. 1838–1850

79. SAST. Hjelmeland lensmannskontor. A-100439/Gr/L0001. Rovviltpremieprotokoll. 1969–1974

80. IKAR. Skudenes kommune, Formannskapet. A-294/Da/L0025/0004. Jakt, fangst og fiske. Reveplagen på Karmøy. Fredning av vilt. 1926–1964

81. Ohman Nielsen & Seines 2019

av tallmaterialet later til å være fjernet fra disse arkivene, antageligvis i forbindelse med utarbeidelsen av SSBs historiske statistikk over skuddpremier,⁸² rommer arkivene fremdeles en del ikke-kvantifiserbart materiale omkring rovdyr- og skadedyrjakt og premiesystemer. Noen kilder vil trolig også kunne finnes i kommunale vedtak om premiesatser og i årsregnskap over utbetalingsbeløp. Dertil kan mer materiale være kamuflert, og gjerne også katalogisert, i protokoller med kryptiske samletitler som «Skjerp, veier, rovdyr»⁸³, «Hittegods og rovdyr»⁸⁴ «Sjenking, bergverk, fabrikkverksemd, heimeindustri, utrydding av rovdyr, og vilt og fisk»⁸⁵ og «Løyve og Attestar. Ammunisjon, Våpen, Kino, Tono, Gift».⁸⁶

Det er imidlertid ikke bare presise tall på døde rovdyr som er tapt, men også informasjonen om hvem som tok dyrene av dage mot dusør. Tapte arkiver er ikke bare tapte kilder til natur- og artshistorie, men også til menneskers historiske forhold til andre arter, til inntekter, holdninger og praksiser både hos grupper og i hele lokalsamfunn. Dette er historie som i dagens situasjon, med fornyet fokus på naturmangfold og restaurering av økosystemer, har stor verdi.

Konklusjon, diskusjon og videre forskning

Vi har ovenfor behandlet hvert spørsmål i problemstillingen i egne underkapitler, og vi har gitt flere delkonklusjoner. Nå vil vi sammenfatte konklusjonen vår på tre nivåer: I. Om bruk av gift mot norsk makrofauna, II. Om kvantifisering av drepte rovdyr og III. Om arkivsituasjonen.

I. Gift: Det er åpenbart at det er store mengder giftdrepte dyr i premielistene til lensmennene og dermed i den nasjonale historiske statistikken over felte rovdyr. Til noen tider, i noen områder og for noen arter utgjør dyr drept av gift eller i forbindelse med hi- og reirplyndring en stor andel av statistikken. Begrepet skuddpremier og «rovdyr skutt»⁸⁷ er derfor misvisende og kamuflerer de egentlige praksisene i utryddingskampanjene mot norske rovdyr som førte til at en rekke arter ble tilnærmet utryddet eller fikk en kritisk lav bestand, frem mot 1970. Skyteferdigheter og heroisk krigerutdannelse i «noble»⁸⁸ dueller mot ville dyr er altså i liten grad det lensmannsregnskaper og fellingsstatistikken vitner om. Begrepet *utryddingspremie*, som ble brukt i 1845-loven og de nærmeste årene, er langt mer dekkende for det belønningssystemet som har eksistert for systematisk avlaving av ville dyr i Norge. Idealer fra midt på 1800-tallet om at «skuddpremier» skulle oppøve «krigerånd i fredstid» og avanserte ski- og skytterferdigheter i norsk terreng i kamp mot rovdyr, har bidratt til å kamuflere mye av de egentlige jaktmetodene.⁸⁹ I SSBs utgivelse *Jaktstatistikk 1846-1977* er betegnelsen på selve tabellene inni publikasjonen «Rov- og skadedyr som det er betalt fellingspremie for», og forordet sier statistikken bygger på «fellingspremier på rov- og skadedyr». Men publikasjonen heter altså jaktstatistikk, og forsiden er prydet av en jeger med borse og hund, og ordet «felling» assosieres langt sterkere med jakt enn med fangst og forgiftning, se Figur 4.⁹⁰ Begrepet «skadedyr» er også ahistorisk, fordi forståelse av hva som har vært skadedyr, og hva som har vært nyttedyr, har endret seg over tid i tråd med økt kunnskap om arters rolle i økosystemer. For eksempel vet vi at rev og rovfugl bidrar til å

82. Se diskusjoner et annet sted i denne artikkelen.

83. SAK. Froland lensmannskontor. 1241-0014/F/Fj/L0001. Skjerp, veier, rovdyr. 1916–1975

84. SAK. Holt og Tvedestrand lensmannskontor. 1241-0021/F/Fg/L0001. Hittegods og rovdyr nr. 93. 1932–1968

85. KA Kongsberg (IKAK). Lårdal formannskap og sentraladministrasjon. 0833021/D/Dc/L0025.

86. SAT. Ørskog lensmannskontor. Løyve og Attestar. Ammunisjon, Våpen, Kino, Tono, Gift. A-6454/1/04/L0008.

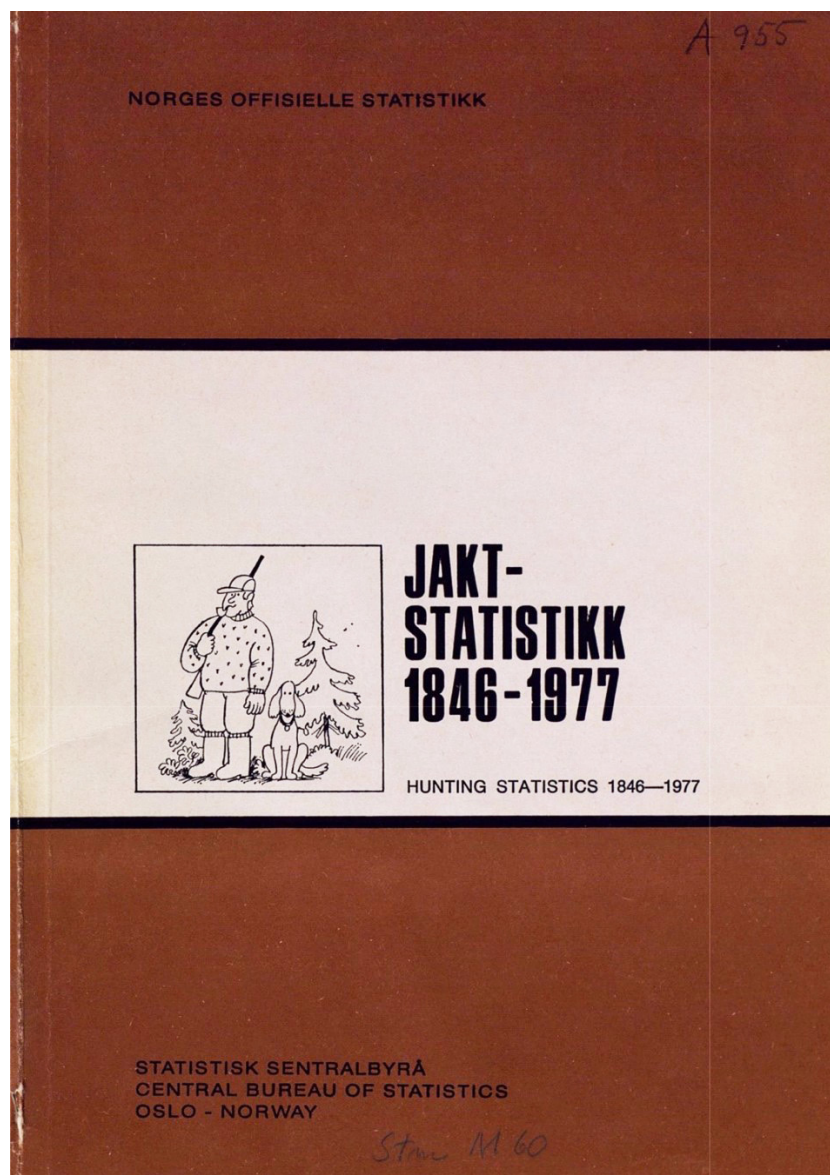
87. SSB 2003

88. Søbye 2001: 82

89. Richardsen 2012: 42

90. SSB 1978

holde bestanden av smågnagere, som mus og rotter, under kontroll, arter som forsyner seg godt av jordbruksvekster.

Bilde 4. Forsiden av Norsk jaktstatistikk utarbeidet av SSB i 1978, som statistikken over rovdyrfellinger er en del av. Forsiden er illustrert med et bilde av en jeger med bøsse og hund.

II. Kvantifisering: Selv om den historiske statistikken som er produsert av SSB over rovdyr som det er utbetalt skudd- eller fellingspremier for, ble renset for retorikk som peker mot skyting, jakt eller premiering av prestasjoner og, for eksempel, ble kalt rovdyr drept for dusør, er det et problem at statistikken har vist seg ganske mangelfull. Mange dyr som ble tatt av dage for dusør, har ikke kommet inn i den nasjonale statistikken. Dette kan være fordi fylket, kommunen eller lensmannsdistriktet ikke responderte eller sendte inn opplysninger da SSB ba om dette. Det paradoksale som kommer frem gjennom den omfattende arkivgranskningen i vår undersøkelse er imidlertid at det nettopp er dette ikke-innsendte materialet som nå lar seg gjenfinne i lokale arkiver. Dette gjenværende materialet viser også at det er utbetalt fellingspremier for arter som ikke gjenfinnes i den nasjonale statistikken.

I hele fylker og antageligvis også i flere lensmannsdistrikt og kommuner finnes det dertil dyr som ble drept i store giftutryddingskampanjer, men som det ikke ble utbetalt skuddpre-

mier for, eksempelvis giftdrept rev i Rogaland etter 1946. Mest sannsynlig er dette i områder der det ble gitt offentlig tilskudd til selve giften på linje med finansieringen av de store «kråkekrigene» på 1930- og 40-tallet. Disse dyrene er da ikke havnet i SSB-statistikken. Det er også uklart hvorvidt de mange dyrene som det ble betalt høye «omframspremier» for, havnet i SSB-statistikken.

III. Arkiver: Våre undersøkelser har avdekket at lokale arkiver som har bidratt med materiale til innsamling av offentlig statistikk på dette feltet, nå mangler dette materialet. Samtidig ser vi at materialet som vi har klart å gjenfinne i lokale arkiver, til dels gjelder fylker og kommuner som har tomme kolonner i nasjonal statistikk og antagelig ikke har sendt materialet fra seg. Hvor alt det arkivmaterialet som har dannet grunnlag for SSB-statistikken, befinner seg nå, er et åpent og samtidig viktig spørsmål. Verken SSB eller Arkivverket har kunnet svare oss på det, sier de selv ikke har det og viser til hverandre.⁹¹

Hvis arkivmaterialet ble samlet og tallene utarbeidet på fylkesnivå for innsending til SSB og materialet deretter ble arkivert hos fylker eller statsforvaltere, har dette nå i hele 2022 ikke vært søkbart og gjenfinnbart med relevante søkeord i Arkivportalen. Finnes dette materialet i Arkivverket, bør det gjøres tilgjengelig. *Sammen* med lokalt arkivmateriale, som vi har funnet mange eksempler på, kan dette gi grunnlag for å utarbeide bedre historiske oversikter over norsk dyreliv og lokale økosystemer. Ble materialet ved produksjon av jaktstatistikken beholdt sentralt i SSB, er spørsmålet hvor det havnet etterpå, om det er å finne i SSBs arkiv, og hvorfor da heller ikke dette materialet kommer opp i Arkivportalen. Summen av dette er, slik saken står nå, at den største mengden av historisk materiale som angår den planmessige utryddelsen av arter i Norge mot belønning, ikke finnes i arkiver eller er tilgjengelig for forskning. Dette er viktige kilder til norsk natur- og miljøhistorie, kulturhistorie, mentalitetshistorie og gifthistorie.

Uansett *hensikt* bak denne datainnsamlingen for å skape norsk historisk jaktstatistikk på 1900-tallet, senest i 1978, blir *funksjonen* av denne innsamlingen nå en slags «dataekstraktivisme». Historisk kildemateriale og forskningsdata er flyttet bort fra lokalsamfunnene som skapte dette, og som er omhandlet i materialet, til et sentralt system som har produsert en ganske mangelfull og til dels misvisende statistikk ut av dette og deretter gjort materialet utilgjengelig. Som i andre tilfeller med dataekstraktivisme vil vår oppfordring derfor være: Gjør materialet tilgjengelig for forskere der materialet nå måtte befinne seg, eller lever det tilbake til arkivene det kom fra.

Vårt hovedbudskap er at norsk fauna har vært langt rikere og de systematiske utryddingskampanjene langt mer omfattende, enn det kunnskapsstatus basert på norsk offisiell historisk statistikk gir uttrykk for, og at disse utryddingskampanjene i betydelig grad har vært drevet ved bruk av gift.

Om artikkelen

Denne studien er en del av *Deadly Dreams*. Andre relevante publikasjoner fra dette prosjektet er Ohman Nielsen & Seines 2019; Frøyen 2019; Ohman Nielsen 2020; Frøyen 2022; Ohman Nielsen 2022; Ohman Nielsen 2023; Müller & Ohman Nielsen 2023.

91. Kommunikasjon med Arkivverket 16/12.2022, 21/12/2022 og 22/12/2022 og med SSB 07/11/2022 og 08/11/2022. SSB sier at materialet neppe er makulert, og at det er avlevert til Arkivverket. Arkivverket sier det ikke er noe hos dem som tyder på at dette er avlevert med SSB-arkivet. Vi har i kommunikasjonen gjort det kjent at vi skulle publisere på dette, bedt dem dobbeltsjekke og bedt Arkivverket om råd om hvor dette materialet eventuelt kan være. Det ville gledet oss om materialet skulle komme til rette.

Litteratur

Forkortelser

AAKS: Aust-Agder museum og arkiv, avd. KUBEN

IKAK: IKA Kongsberg

IKAV: Arkivsenter Sør IKS

IKAR: Interkommunalt arkiv i Rogaland IKS

NF: Norsk folkemuseum

RA: Riksarkivet

SAK: Statsarkivet i Kristiansand

SAKO: Statsarkivet i Kongsberg

SAST: Statsarkivet i Stavanger

SAT: Statsarkivet i Trondheim

SATØ: Statsarkivet i Tromsø

SSB: Statistisk sentralbyrå

Arkiv

Aust-Agder museum og arkiv

Bygland kommune, Kommunestyret. KA0938-121/D1/L0013. Heradsskogmeister, rovdyrpremier, viltnemnd, heradsagronom, husbank. T.o.m – 1963

Gjerstad kommune, Formannskapet. KA0911-120_05/D01/L0009/0001. Generelt, eiendommer, veier, kartverk og oppmåling, jakt og fiske, garanti og lån, kirkevesen. 1838–1850

Vegårshei kommune. KA0912 PK/01/01a/L0144/0001 Jakt, fangst og fiske. 1954–1974

Interkommunale arkiv

IKAK. Siljan formannskap og sentraladministrasjon. 0811021-1/D/De/L0026/006. Jakt, fangst og fiske Utrydding av rovdyr Fiske Jeger- og fiskerforeninger. 1960–1969

IKAV. Sør-Audnedal kommune, Kommunekassen. 1029SØ340/Ra/L0034. Rovdyrpremier. 1912–1914

IKAR. Gjesdal kommune, Formannskapet. IKAR/K-101383/D/Da/L0002. Rovdyrpremier. 1848–1953

IKAR. Skudenes kommune, Formannskapet. A-294/Da/L0025/0004. Jakt, fangst og fiske. Reveplagen på Karmøy. Fredning av vilt. 1926–1964

Riksarkivet

Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk. S-2263/F/Fa/Faa/L0011. Rovdyrfangst, skuddpremier m.v. 1868–1950

Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk. S-6087/D/Da/Dab/L0035. Fotsaks til fangst av rovdyr. 1940–1951

Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk. S-6087/D/Da/Dab/L0035/0001. Utleggelse av gift. Oppgaver fra herredstyrer. 1940–1951

Statsarkivet i Kristiansand

Birkenes lensmannskontor. 1241-0004/G/Gc/L0004. Kontroll og tillatelser. Jakt og fangst, rovdyrpremier. 1936–1970

Evje og Hornnes lensmannskontor. 1241-0009/J/Jh/L0003. Rovdyrpremier – Evje. 1950–1971

Froland lensmannskontor. 1241-0014/F/Fj/L0001. Skjerp, veier, rovdyr. 1916–1975

Fylkesmannen i Aust-Agder. 1271-0008/D/Dd/L0145. Jakt og fangst, generelle bestemmelser, diverse, viltnemnder, rovdyr. 1895–1965

Fylkesmannen i Vest-Agder. 1271-0004/F/Fc/L0048/0002. Regnskap (premieattester for felte rovdyr). 1933–1934

Fylkesmannen i Vest-Agder. 1271-0004/F/Fc/L0050. Premieattester for felte rovdyr + utryddelse av kråker. 1934–1936

Fylkesmannen i Vest-Agder. 1271-0004/F/Fc/L0055/0001. Regnskap (premieattester for felte rovdyr). 1936–1937

- Fylkesmannen i Vest-Agder. 1271-0004/F/Fc/L0060/0002. Regnskap (premieattester for felte rovdyr. 1938–1939
- Gjerstad lensmannskontor. 1241/0015/G/Gc/L0003. Løyver og attester for lotteri, våpen, sprengstoff, sprit og veronal nr. 104. 1935–1946
- Gjerstad lensmannskontor. 1241/0015/G/Gc/L0004. Løyver og attester for sprengstoff sprit og veronal nr. 105. 1946–1954
- Holt og Tvedestrand lensmannskontor. 1241-0021/F/Fg/L0001. Hittegods og rovdyr nr. 93. 1932–1968
- Stiftsamtmannen i Kristiansand. 1271-0005/H/Hd/Hda/L1843. Innberetning om felte rovdyr. 1863–1914
- Statsarkivet i Stavanger
- Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/322/322CC/L0006. Jordloven, oppgaver felte rovdyr. 1945–1955
- Fylkesmannen i Rogaland. A-101928/99/3/332/332CB/L001. Skuddpremie, skyldmark, sletting heftelse, småbruks-bustadbank, snøskredfare, Solastranden, sorenskrivere: jurisdiksjon/tilsettinger. 1858–1972
- Hjelmeland lensmannskontor. A-100439/Gr/L0001. Rovviltpremieprotokoll. 1969–1974
- Høyland/Sandnes lensmannskontor. A-100166/D/L0001/0004. Utbetalte premier for rovdyr og rovfugler – gjenparter. 1968–1973
- Strand og Forsand lensmannskontor. A-100451/Fk/L0001. Rovdyrpremie. 1944–1965
- Vikedal lensmannskontor. A-100179/Ra/L0006. Kassabok. 1945–1948
- Vikedal lensmannskontor. A-100179/Ra/L0007. Kassabok for lensmannen i Vikedal. 1948–1950

Andre statsarkiv

- SAK. Fyresdal lensmannskontor. A-554/Y/Yb/L0002/0004. Rovdyrpremier. 1950–1975
- SAK. Sauherad lensmannskontor. A-571/Y/Ya/L0001. Utbetalte rovdyrpremier. 1950–1963
- SATØ. Ibestad lensmannskontor. S-1499/F/Fr/Frc/L0183. Gift-attester. 1904–1974
- SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209/4/D/De/L0772/0004. Gift-tillatelse gitt fylkesvis. 1971
- SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209/4/D/De/L0772/0002. Bruk av gift generelt §49. T.o.m. 1974
- SAT. Direktoratet for naturforvaltning. A-5209/4/D/De/L0772/0005. Fosformos mot kråkefugler § 49. 1964–1974
- SAT. Ørskog lensmannskontor. A-6454/1/04/L0008. Løyve og Attestar. Ammunisjon, Våpen, Kino, Tono, Gift.

Forskningsarbeider og sekundærlitteratur

- Dyrbye, H. (1998). Rottekrigen. *Samvirke* 71(10), 112–116.
- Eidså, S. (2023). *Natursyn, jaktlovgivning og jaktpraksis i Norge 1845-1899. En undersøkelse av jaktholdninger og natursyn hos næringsjegere og sportsjegere* [Mastergradsoppgave]. Universitetet i Agder. <https://uia.brage.unit.no/uia-xmlui/handle/11250/3074557>
- Frøyen, A. J. (2019). Influencing for Results: Bees, Beekeepers and Norwegian Pesticide Legislation. *HoST – Journal of History of Science and Technology*, 13(1), 28–50 <https://doi.org/10.2478/host-2019-0002>
- Frøyen, A. J. (2022). «Fyll jorden og legg den under dere»: Jordbruk, gift og natur i Norge frå 1875 til 1995 [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Agder.
- Müller, S. M. & Ohman Nielsen, M.-B. (2023). *Toxic Timescapes: Examining Toxicity across Time and Space*. Ohio University Press.
- Norge. (1949). *Medisinaltakst for Norge: Gjeldende fra 1. mars 1949 inntil videre*. Eget.
- Norsk lovtidende. 1. Afdeling: 1971. (1971). Grøndahl.
- Ohman Nielsen, M.-B. (2020). Syntheticising Scandinavia: The Introduction of Synthetic Pesticides to Scandinavian Gardens, 1945-1952. *HoST – Journal of History of Science and Technology*, 14(1), 113–159. <https://doi.org/10.2478/host-2020-0006>
- Ohman Nielsen, M.-B. (2022). Historisk forskning om utryddelseskampanjer mot dyr gir innsikter som er viktige i arbeid med å bevare artsmangfold og økosystemer. I M.-B. Ohman Nielsen & I. M. Høeg (Red.), *Årbok for Agder vitenskapsakademi 2021* (s. 88–98). Novus.

- Ohman Nielsen, M.-B. (2023). Living with Poison. Generations as Toxic Timescapes. I S. Muller & M.-B. Ohman Nielsen (Red.), *Toxic Timescapes: Examining Toxicity across Time and Space* (s. 21–49). Ohio University Press.
- Ohman Nielsen, M.-B. & Seines, A. M. (2019). Poison to the Beasts: Changing Poisons and Poisoning Practices in Campaigns to Kill Norwegian Birds and Mammals, 1845–1967. *Environment and History*, 25(3), 321–364. <https://doi.org/10.3197/096734018X15217309861595>
- Richardsen, K. M. (2012). *Den store rovviltkrigen: En undersøkelse av Lov om Udrydding af Rovdyr og om Fredning af Andet Vildt (1845)* [Mastergradsoppgave]. Universitetet i Tromsø.
- Richardsen, K. M. (2014). Rovdyrenes ødelæggelse. *Heimen*, 51(1), 3–21. <https://doi.org/10.18261/ISSN1894-3195-2014-01-02>
- SSB. (Red.). (1978). *Jaktstatistikk 1846-1977: Hunting statistics, 1846-1977*. SSB: I kommisjon hos Aschehoug og Universitetsforlaget.
- SSB. (2003). *Rovdyr skutt. 1846-2003*. SSB.
- Søbye, E. (2001). «Halerne vare afstudsede»: Rovdyrstatistikk 1846-2000. *Samfunnsspeilet*, (1), 80–93. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/artikler-og-publikasjoner/halerner-vare-afstudsede>
- Søbye, E., Judin, M. I. & Rundtom, T. O. (2000, 10). *Fra skuddpremier til fredning og irregulær avgang*. SSB. <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/artikler-og-publikasjoner/fra-skuddpremier-til-fredning-og-irregulaer-avgang>
- Udø, P. O. (2005). *Villminkens (Mustela vison) effekt på klekkesuksessen til sjøfugl ved Sørlandskysten*. [Mastergradsoppgave]. Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/11724>